
21.12.08

ENSEMBLE EXPLORATIONS

MESSIAEN

KAMERMUZIEKZAAL - 15.00

14.15 Inleiding door Jan Christiaens

CONCERTGEBOUW

BIO

In 1997 realiseerde Roel Dieltiens samen met enkele topmusici een cd-opname met cellomuziek van de onbekende componist Auguste Franchomme. Hoewel de naam van deze groep, Ensemble Explorations, oorspronkelijk slechts was bedoeld voor die ene opname, doken er al gauw andere projecten op. Aan de hand van intensieve werksessies leggen de musici zich toe op bekend en minder bekend repertoire. Daarbij komen ze bewust los van de macht der gewoonte. Partituren, componisten en stijlperiodes worden (her)ontdekt en onderzocht. Binnen dit kader is de keuze voor historische instrumenten logisch en evident. Ensemble Explorations treedt regelmatig op in België en in het buitenland, en is tijdens het seizoen 0809 *Friend in Music* van het Concertgebouw.

UITVOERDERS

PROGRAMMA

---

ensemble

ENSEMBLE EXPLORATIONS

cello

ROEL DIELTIENS

viool

GUIDO DE NEVE

klarinet

BENJAMIN DIELTJENS

piano

LUC VAN HOVE

Voorwoord door Roel Dieltiens

Olivier Messiaen (1908-1992)

Quatuor pour la fin du temps (1941)

- Liturgie de cristal
- Vocalise pour l'ange qui annonce la fin du temps
- Abîme des oiseaux
- Intermède
- Louange à l'éternité de Jésus
- Danse de la fureur, pour les sept trompettes
- Fouillis d'arcs-en-ciel, pour l'ange qui annonce la fin du temps
- Louange à l'immortalité de Jésus

**KAMER
MUZIEK**

**FOCUS
KLARINET**

**FRIENDS
IN
MUSIC**

Olivier Messiaen, gevangene nr. 35333, Stalag VIII A, Duitsland

In mei 1940 drong het Duitse leger met groot machtsvertoon Frankrijk binnen. Niet lang daarna, op 15 juni, veroverde het de stad Verdun en werden er duizenden Franse krijgsgevangenen naar een voorlopig doorgangskamp in de buurt van Nancy gebracht. Onder hen bevond zich Olivier Messiaen, en ook nog twee andere muzikanten: de klarinettist Henri Akoka en de cellist Etienne Pasquier. In dit doorgangskamp schreef Messiaen een solostuk voor klarinet, dat later de derde beweging (*Abîme des oiseaux*) zou worden in het *Quatuor pour la fin du temps*. In juli 1940 werden de krijgsgevangenen overgebracht naar het gevangenenkamp Stalag (*Stamm lager*) VIII A in Görlitz, een klein stadje op de grens van Duitsland en Polen. Het regime was er niet onmenselijk, en de kampoversten waren Messiaen gelukkig goed gezind. Hij mocht een klein rugzakje met enkele zakpartituren bij zich houden, en op geregelde tijdstippen kreeg hij van een officier muziekpapier en een potlood om te componeren. Messiaen maakte er ook kennis met de violist Jean Le Boulaiere. Het duurde niet lang eer Messiaen voor Akoka, Pasquier en Le Boulaiere een kort trio op papier zette, dat naderhand als vierde beweging (*Intermède*) opgenomen werd in het *Quatuor*. Nadat Messiaen de toezegging had gekregen dat hij over een piano kon beschikken, componeerde hij in de volgende maanden nog zes andere bewegingen, met een pianopartij die hijzelf voor zijn rekening zou nemen. Op 15 januari 1941 was het zover. Het achtidelige *Quatuor pour la fin du temps*, een zeldzame schone vrucht van de oorlogsjaren, ging in première in een grote hal in het gevangenenkamp. Messiaen

zelf beschrijft dit aangrijpende gebeuren als volgt:

‘Na mijn inleiding bracht men een avondse buffetpiano in de zaal, waarvan de mechaniek veel te wensen overliet. Het was op deze piano dat ik mijn *Quatuor* zou spelen, voor een publiek van wel vijfduizend mensen, uit alle lagen van de maatschappij: boeren, arbeiders, intellectuelen, militairen, dokters, priesters ...’

Messiaen droeg zijn *Quatuor* op aan de engel uit het bijbelse boek Openbaring (10, 1-7), die met luide stem het einde van de tijd aankondigt: ‘Il n’y aura plus de temps!’ Met dit motto legt Messiaen niet alleen zijn spirituele geloofsbrieven op tafel. Tevens maakt hij duidelijk dat de (muzikale) tijd zijn voornaamste compositorische actieterrain zal zijn. Messiaen wil niets minder dan het apocalyptische visioen van het einde van de tijd in muziek omzetten. In dit verband had hij het in interviews telkens weer over zijn ‘*désir de cessation du temps*’. Het realiseren van een tijdloos continuüm, een eeuwig nu, waar de noties verleden, heden en toekomst ophouden te bestaan, werd een van Messiaens belangrijkste compositorische opgaven. Met dat doel voor ogen heeft hij de ingrediënten van zijn muzikale taal gekneet tot een eigen idioom, dat vooral op het vlak van de ritmiek en de harmonie de bakens verzet. Zelf bestempelde hij die taal als ‘in essentie immaterieel, spiritueel en katholic’.

Om bij de luisteraar een andere tijdservaring teweeg te brengen, was het volgens Messiaen vooreerst noodzakelijk om te ontsnappen aan de regelmatige puls en de symmetrische ritmiek van de klassieke en romantische muziek. Tijdens zijn studietijd had

---

Messiaen het gedroomde middel hiertoe gevonden in een oud-Indisch traktaat over ritmiek (13e eeuw). Daarin ontdekte hij tabellen met tientallen verschillende ritmische patronen, die samengesteld zijn uit een onregelmatige afwisseling van korte en langere waarden. Hier haalde Messiaen de mosterd voor zijn eigen ritmiek, die precies door de onregelmatigheid en de asymmetrie de dictatuur van de maatstreep onderuit haalt. Een geliefkoosd ritmisch procédé van Messiaen is de zogenaamde *valeur ajoutée*. Dit is een korte noot (of rust), die toegevoegd wordt aan een bepaald ritme, zodat dit ritme als het ware gaat manken. De zesde beweging van het *Quatuor, Danse de la fureur, pour les sept trompettes*, illustreert op onversneden wijze de ontwrichtende werking ervan. Als een steentje in de schoen van de wandelaar, zo doeltreffend verhindert de *valeur ajoutée* dat het ritme netjes in de pas loopt.

Messiaen richt zijn pijlen niet alleen op de ritmische regelmaat, maar ook op de klassieke harmonie, die geschraagd wordt door een sterke doelgerichtheid. Via een ingenieus systeem van harmonische spanning en ontspanning hadden de klassieke en romantische componisten grootschalige vormpatronen ontwikkeld die een sterke voorwaartse *drive* vertonen. Precies aan deze doelgerichtheid wilde Messiaen ontsnappen. Zijn *'désir de cessation du temps'* bracht hem ertoe een eigen harmonische taal te ontwikkelen. De klassieke toonladder, met zijn doelgerichte connotaties, werd door Messiaen naar de marge verwezen. Zelf verkoos hij te werken met modale toonladders, die weliswaar veel raakpunten hebben met de klassieke toonaarden, maar zich niet lenen voor een doelgericht muzikaal betoog. De akkoordopeenvolgingen in het *Quatuor*

staan dan ook niet langer in functie van een lineair tijdsconcept. Veeleer fungeren ze als op zichzelf staande kleuren, zoals Messiaen zelf zei over de tweede beweging, *Vocalise pour l'Ange qui annonce la fin du Temps*. De slierten pianoakkoorden hieruit omschreef hij als 'een zachte cascade van blauw-oranje klanken, een beiaard uit de verte'. Messiaen komt nog het dichtst in de buurt van het einde van de tijd in de twee *Louange*-bewegingen uit het *Quatuor*. Eigenlijk gaat het om twee bewerkingen van stukken die Messiaen al eerder had gecomponeerd. Opmerkelijk is vooral dat het tempo van deze stukken in het *Quatuor* gevoelig vertraagd werd ten opzichte van het origineel, alsof Messiaen dichter in de buurt probeert te komen van de beoogde tijdloosheid. Desalniettemin blijft de muziek, als tijdskunst bij uitstek, veroordeeld tot een gelukzalig luiservinken naar de eeuwigheid.

Jan Christiaens

Messiaen aan het orgel

1942

Het *Quatuor pour la fin du temps* werd voor het eerst uitgevoerd op 15 januari 1941, voor een publiek van enkele Duitse officiers en 5.000 gevangenen, in de ellendige omstandigheden van Stalag VIII A in Görlitz. Later verklaarde Olivier Messiaen dat zijn muziek nooit aandachtiger werd beluisterd. De officiële première vond plaats op 24 juni 1942 in het Théâtre des Mathurins in Parijs. Vertolkers waren Jean (viool) en Etienne (cello) Pasquier, André Vacellier (klarinet) en Olivier Messiaen (piano).

1942 was met de catastrofe bij Stalingrad, het begin van de uitroeiing van miljoenen joden en de zelfmoord van o.a. Stefan Zweig en Hugo Distler, wellicht een van de meest dramatische jaren van de Tweede Wereldoorlog.

En toch ... *L'Étranger*, Albert Camus' beroemdste roman, en *Le Silence de la mer* van Vercors, verschijnen in 1942. *Pipi Langkous* van Astrid Lindgren ziet het levenslicht in het dramatische jaar 1942, waarin Richard Strauss zijn *2e hoornconcerto* en *Capriccio* componeert. De Zwitser Frank Martin schrijft in opdracht van de Zwitserse radio een oratorium met als titel *In terra pax*, en Carl Orff componeert *Die Kluge*, een opera naar een sprookje van Grimm. Sergey Prokofiev schrijft zijn opera *Oorlog en vrede*, naar de gelijknamige roman van Tolstoj, en Shostakovich zijn *7e symfonie (Leningrad)*. De *Ode aan Napoleon* opus 41 van Schönberg en Hindemiths *Ludus tonalis* werden eveneens in 1942 geschreven, en in hetzelfde jaar werd in Berlijn het Duitse Sibeliusgenootschap gesticht. De toonhoogte van $a = 440$ Hz werd als standaard aanvaard in 1942. Op 2 december 1942 om 15u30 (tijd in Chicago) startte het 'Manhattan Project' voor de ontwikkeling van de atoombom waaraan maar liefst 150.000 mensen werkten, onder wie 14.000 wetenschappers en ingenieurs. Kostprijs: ongeveer 2 miljard dollar. Het was in 1942 dat Walt Disney's kleurentekenfilm *Bambi* voor het eerst in de bioscopen werd vertoond.

Johan Huys

Alexei Lubimov

IN DE KIJKER

do 29.01.09 / 20.00 / Kamermuziekzaal
**ALEXEI LUBIMOV, ALEXANDER TROSTYANSKY
& KYRILL RYBAKOV**

Het repertoire van de Russische pianist Alexei Lubimov is enorm veelzijdig, dat konden we in het Concertgebouw al meermaals zelf vaststellen. Ook avant-gardemuziek neemt daarin een belangrijke plaats in, en dat verenigde Lubimov met violist Alexander Trostyansky en klarinetist Kyrill Rybakov. Het trio brengt een 20e-eeuws programma en laat zich daarbij graag inspireren door Oost-Europese componisten: een 'perfect match' voor levendige kamermuziek.

CONCERTGEBOUWCAFE

Geniet van een verwenkoffie, fingerfood of lunches à la carte in het Concertgebouwcafé. Beluister aan je tafel de cd-selectie als voor- of naproefje van een concert, of lees er een goed boek van het Concertgebouw. De cd's en boeken zijn bovendien ter plaatse te koop. Tijdelijke fototentoonstellingen komen goed tot hun recht in de hedendaagse architectuur van Robbrecht en Daem. U vindt dit rookvrije cultuurcafé op de benedenverdieping van het Concertgebouw.

tickets & info: www.concertgebouw.be / +32 70 22 33 02 / In&Uit, 't Zand 34, 8000 Brugge

DISCOVERY

DISCOVERYPAS
50 % KORTING VOOR JONGEREN

West-Vlaanderen

BRUGGE

DeMorgen
een open geest belooft meer

Knack
weekend
FOCUS
www.knack.be

Klara

PORT AUTHORITY

ZEEBRUGGE

Electrabel

FLUXYS
EXCELLENCE IN GAS TECHNOLOGY

BOMBARDIER